

**Szegedi Tudományegyetem
Természettudományi Kar
Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék**

FOGALOMTÁR

2. RÉSZ

Az Általános klimatológia gyakorlat 2. zh-jában szereplő fogalmak jegyzéke

Szeged 2008

A 2. ZH-ban szereplő fogalmak jegyzéke. Minden fogalom esetén a szükséges és elégséges információk megtanulása szükséges (ami nem feltétlenül szó szerint az itt leírt definíció).

Az elektromágneses sugárzással kapcsolatos fogalmak

Elektromágneses sugárzás: A sugárzás az energia egyik megjelenési formája, amelyet az elektromágneses mező gyors oszcillációja gerjeszt. Szállítása fotonok útján történik, amelyeknek részecske és hullám jellegű tulajdonságaik is vannak. Az oszcillációk a hullámok hosszával jellemezhetők.

Kibocsátó képesség: Azt jellemzi, hogy egy test milyen hatékonyan sugározza ki az energiát a felületének egységnyi darabjáról egységnyi idő alatt a maximális energia kibocsátáshoz viszonyítva. Értéke 0 és 1 között változik, jele ϵ .

Planck törvény: A Planck törvény kimondja, hogy az adott hullámhosszhoz tartozó energia a hullámhossz és a hőmérséklet függvénye. Azaz: $E\lambda=f(\lambda,T)$.

Kirchoff törvény: Kimondja azt hogy ha valamely test T hőmérsékleten és λ hullámhosszon $e(\lambda,T)$ mennyiségű bocsát ki magából és ugyanilyen feltételek mellett $a(\lambda,T)$ mennyiségű energiát nyel el.

$$\frac{e(\lambda,T)}{a(\lambda,T)} = E(\lambda,T)$$

Fekete test: Egy olyan test amely adott hőmérsékleten a lehetséges maximális energiát bocsátja ki felületének egységnyi darabjáról egységnyi idő alatt. Az ilyen test felszíni kibocsátó képessége (ϵ) 1-gyel egyenlő.

Stefan-Boltzmann törvény: Stefan-Boltzmann törvény szerint a kisugárzott összes energiamentiség csak a sugárzó test abszolút hőmérsékletétől függ, annak negyedik hatványával arányos.

$$E[J \cdot m^{-2} \cdot s^{-1}] = \sigma T; \text{ ahol } \sigma = 5,67 \cdot 10^{-8} J \cdot m^{-2} \cdot s^{-1} \cdot K^{-4}$$

Sugárzási fluxus: Egységnyi idő alatt emittált, transzmittált vagy abszorbeált, energiamentiség. Jele: Φ . Mértékegysége: $Js^{-1} = W$.

Wien-féle törvény: Azaz a sugárzás eltolódási törvény szerint a maximális sugárzás hullámhossza a rövidebb vagy hosszabb hullámhossz-tartományokba tolódik el a sugárzó test hőmérsékletének függvényében.

$$\lambda_{\max} [\mu m] = \frac{2884}{T}$$

Rövidhullámú sugárzás: Az a hullámhossztartomány (0,15 μm -tól a kb. 3 μm -ig) amibe a Naptól kibocsátott energia 99%-a esik.

Hosszúhullámú sugárzás: Az a hullámhossztartomány (3 μm -tól kb. 100 μm -ig) amibe a Föld-légkör rendszerből kibocsátott energia 99%-a esik.

Globál sugárzás: A felszín által kapott rövidhullámú vagy más néven globális sugárzás ($K\downarrow$) a földfelszínt elnyelődés és szóródás nélkül elérő közvetlen sugárzásból és a szórt (diffúz) sugárzásból tevődik össze ($K\downarrow = S + D$).

Közvetlen sugárzás: A földfelszínt elnyelődés és szóródás nélkül elérő sugárzás a közvetlen (szoláris) sugárzás (S). Ezek a sugarak egymással párhuzamosnak tekinthetők, így a sugárzásnak kitett felszín energiabevétele a sugár irányától függ:

Szórt sugárzás: A beérkező napsugárzásnak az a része, amely visszaverődik és szétszóródik – beleértve a felszín és a légkör közötti többszörösen visszaverődött sugarakat is –, adja a szórt (diffúz) sugárzást (D)

Albedó: A napsugárzás esetében az albedó (α) a felszínre vonatkozó visszaverődés arányát jelenti a beérkező rövidhullámú sugárzáshoz viszonyítva.

Légköri ablak: Azokat a sávokat, amelyekben az áthaladó sugárzás mennyiségét befolyásoló légköri elnyelés gyenge, azaz a légköri áteresztés nagy, légköri ablakoknak nevezzük.

Egyéb energiaszállítási folyamatokkal kapcsolatos fogalmak

Hővezetés: Az a folyamat, amelynek során hő szállítódik az anyagon belül a molekulák ütközései révén, miközben maga az anyag vagy test mozdulatlan marad.

Konvekció: Az anyagtömegek függőleges irányú helyzetváltoztatását jelenti, amely csak folyadékokban és gázokban léphet fel. A légkörben kis "levegőelemek" szállítják a tömeget és az energiát egyik helyről a másikra, a konvekció különböző fajtái által gerjesztett turbulens mozgásokkal.

Látens hő: Amikor egy anyag ugyanazon a hőmérsékleten halmazállapot-változást szenved, akkor az ehhez szükséges energiának látens (rejtett) hő a neve.

Érzékelhető hő: Amennyiben az energia hozzáadása vagy elvétele egy test hőmérsékletének emelkedésében vagy csökkenésében jelentkezik, akkor érzékelhető hőről beszélünk.

A légkörnek a besugárzásra gyakorolt hatását leíró fogalmak

Szoláris klíma: Az egy olyan elméletben létező klíma, ami egy fiktív sugárzási rendszeren alapul, ami feltételezi, hogy a földfelszín teljesen sík és homogén, illetve eltekint a légkör jelenlétéről.

Komplex átbecsülési együttható: Az az érték, ami megmutatja hogy merőleges beesés esetén az eredeti sugárzás hányad része a légkör alján tapasztalható sugárzáserősség, az ideálisan tiszta és száraz légkörben. Jele q .

Homályossági tényező: Megmutatja, hogy hány tiszta és száraz légkört kellene egymás fölé helyezni, hogy ez a megvastagodott légkör ugyanazt a sugárzásgyengítést adja mint a valóságos légkör. Jele A .

A sugárzási mérleggel és energiaegyenleggel kapcsolatos fogalmak

Rövidhullámú sugárzási mérleg: A rövidhullámú sugárzás ($K_{\downarrow}$) és a felszínről visszavert rövidhullámú sugárzás ($K_{\uparrow}$) alapján a rövidhullámú sugárzási mérleg (K^*): $K^* = K_{\downarrow} - K_{\uparrow} = K_{\downarrow} \cdot (1 - \alpha)$, ahol α az albedó.

Hosszúhullámú sugárzási mérleg: A felszínre beérkező hosszúhullámú sugárzás ($L_{\downarrow}$) és a felszínről kimenő hosszúhullámú sugárzást ($L_{\uparrow}$) hosszúhullámú fluxus közötti különbség a felszínre vonatkozó hosszúhullámú sugárzási mérleg (L^*): $L^* = L_{\downarrow} - L_{\uparrow}$.

Teljes sugárzási mérleg: A teljes sugárzási mérleg (Q^*) a legfontosabb energiacserefoolyamat, mert a legtöbb rendszer számára ez jelenti a rendelkezésre álló

energiaforrás vagy nyelő maximális értékét. A felszín nappali mérlege az egyes rövidhullámú és hosszuhullámú mérlegek összege: $Q^* = K_{\downarrow} - K_{\uparrow} + L_{\downarrow} - L_{\uparrow} = K^* + L^*$.

Energiaegyenleg: Egy adott időpillanatban a sugárzási bevételt (kiadást) a következő tételek egyenlítik ki: a konvektív energiacsere a légkörrel, amely érzékelhető (Q_H) és/vagy látens hő (Q_E) formájában valósul meg, valamint a talaj irányába (irányából) vezetéssel történő energiacsere (Q_G). Tehát a felszín energiaegyenlege: $Q^* = Q_H + Q_E + Q_G$.

Bowen-arány: Az érzékelhető (Q_H) és látens hő (Q_E) mennyiségének egymáshoz való viszonyát fejezi ki ($\beta = Q_H/Q_E$).

A víz körforgással kapcsolatos fogalmak

Globális víztározók: A globális víztározókban található a Föld vízkészlete. Globális víztározók az óceánok/tengerek, a szárazföld, a hó/jég és a légkör. A globális víztározók altározókra bonthatók

Evaporáció: Az a folyamat, amikor a víz a nyílt vízfelszínekről (óceánok, tavak) és a talajból párolog el.

Transpiráció: Az a folyamat, amikor a víz a növényzet kilégzésével jut a légkörbe.

Evapotranspiráció: A légkör irányába történő párolgásos folyamatok együttes neve evapotranspiráció (E).

Potenciális párolgás: A sugárzási egyenleg (Q^*) és a párolgási hő (L_v) ismeretében kiszámítható a potenciális vagy lehetséges párolgás ami akkor következne be ha a felszínen mindig korlátlan mértékben lenne elpárologtatható vízkészlet. $E_p = Q^*/L_v$ [kgm^{-2}], [mm].

Ariditási index: A lehetséges maximális (potenciális) párolgás (E_p) és a lehulló csapadék (p) arányát számszerűsíti. $H = E_p/p = Q^*/(p \cdot L_v)$.

Nem egyenmű felszínek éghajlatával kapcsolatos fogalmak

Tengeri-parti szél: Az eltérő termális tulajdonságú tenger és szárazföld hatására a légkörben vízszintes irányú nyomáskülönbségek alakulnak ki. Ha ezek a különbségek elég nagyok ahhoz, akkor légmozgások jönnek létre. Nappal a szárazföld jobban felmelegszik és ekkor tapasztalható szárazföld irányába mutató tengeri (tavi) szél, míg éjszaka a szárazföld nagyobb lehűlése miatt fordított a helyzet és ekkor jelenik a szárazföld felől érkező parti szél.

Hegy-völgyi szél: Összehasonlítva ezt a szomszédos síkság azonos magasságban elhelyezkedő levegőjével, az tapasztalható, hogy a völgy feletti levegő jóval melegebb, aminek hatására – a tengeri szélnél tárgyaltakhoz hasonlóan – a síkságról a hegyvidék felé irányuló légmozgás alakul ki. Ez a völgy felé irányuló áramlás a völgyi szél, amely kitölti az egész völgyet. A magasban a cirkuláció ellentétes irányú áramlása a síkság felé menő ellen-völgyi szél.

A városklímában használt fogalmak

Városklíma: A mesterségesen létrehozott városi levegőkörnyezet – a természetes környezethez képest – megváltozott fizikai paramétereivel és az ennek hatására kialakuló jelenségekkel foglalkozó tudományterület.

Városi hősziget: A városi és a természetes felszínek eltérő energiaháztartásának eredményeképpen általában hőmérsékleti többlet, **ún. városi hősziget** (angolul: *urban heat*

island – UHI) alakul ki a város légterében ill. a felszínén, valamint az alatta lévő rétegekben is néhány méteres mélységig.

Városi szél: A tengeri-parti szél analógiájára fejlődik ki a város által létrehozott légmozgás is. Ha gyengék a nagyléptékű légáramlások, akkor az előzőekben említettek szerint a beépített terület általában melegebb a környezeténél, ami az alsóbb légrétegekben a külterület felől a városközpont felé irányuló áramlást indít el. Ez a városi szél, amelynek iránya azonban a nap folyamán nem fordul meg, mert a város csaknem mindig melegebb, mint a külterületek.

Termikus egyenlítő: A termikus egyenlítő egy képzeletbeli vonal, amely egy adott pillanatban a Föld legmelegebb pontjait köti össze.

Geosztrófikus szél: Az a Coriolis-erő eltérítésének következtében az izobárokkal párhuzamosan fújó szél. Csak a légkör felső rétegeiben, olyan magasságokban alakul ki, ahol már nem érvényesül a földfelszín és a légtömegek közötti súrlódási erő.

Coriolis-erő: A Coriolis-erő az inerciarendszerhez képest forgó vonatkoztatási rendszerben mozgó testre ható egyik tehetetlenségi erő. Eltérítő hatása miatt fújnak a szelek az izobárokkal párhuzamosan, illetve minden uralkodó légmozgás irányára és légköri képződmény mozgására is hatással van.

Légköri akciócentrumok: Alacsony-, vagy magasnyomású; időszakosan-, vagy állandóan fennálló légköri képződmények. Kialakulásukkal és mozgásukkal tevékenyen hatnak a környező területek időjárására.

Monszun: évszakos irányváltást mutat szélrendszer, ahol a legjobban különböző 2 hónap eredő szélirányai között 120° különbség van. (Neve az arab 'mauzim'-ból ered.)

Ciklon: Olyan zárt koncentrikus izobárokkal körülhatárolható terület, aminek központja felé csökken a nyomás. Létezik mérsékelt övi és trópusi ciklon is. Mindkét típusnál feláramlásokat, felhőzetet és csapadékot tapasztalhatunk azonban időjárási frontok csak a mérsékelt övi ciklonoknál jelennek meg.

Anticiklon: Olyan zárt koncentrikus izobárokkal körülhatárolható terület, aminek központja felé nő a nyomás. Tiszta felhőzet mentes időjárás kötődik hozzá.

Nagy Óceáni Szállítószalag: A világóceánban tapasztalható a hőmérséklet és sótartalom különbségei által mozgásban tartott áramlási rendszer. A jelenség leírása W. Broecker nevéhez köthető, és a korábbi gyors klímaváltozásokat részben ennek a rendszernek a leállításával magyarázzák.

El Niño: Az El Niño egy nagyskálájú óceáni-légköri éghajlati jelenség a Csendes-óceán trópusi területein, amely a tengerfelszín hőmérsékletének periodikus változásának meleg fázisa.

La Niña: A La Niña egy nagyskálájú óceáni-légköri éghajlati jelenség a Csendes-óceán trópusi területeinek középső és keleti részén, amely a tengerfelszín hőmérsékletének periodikus változásának hideg fázisa.

Üvegházhatású gázok: azokat a gázokat hívják gyűjtőnéven így (pontosabban üvegházi hatást kiváltó gázoknak), melyek feldúsulása a Föld légkörében, az ultraibolya sugárzás visszasugárzásának meggátlása folytán, az általános felmelegedésért felelősek.

Ózonréteg: A sztratoszféra megnövekedett ózon tartalmú rétege, amiben a fotolitikus folyamatok következtében létre jött O_3 molekulák a földi élet számára káros UV sugárzás egy jelentős részét elnyelik.

Chapman-reakciók: S. Chapman publikálta az ózonképződés és -bomlás elméletét. Az oxigén és az ózon átalakul egymásba. Fotolízissel a kötések felbomlanak, a napsugárzásnak köszönhetően. A képződés és a bomlás egyensúlyban van.

Dobson egység: Az ózont gyakran Dobson egységekben (DU) mérik. 1 DU mennyiségű ózon molekula egy 0,01 mm vékony homogén réteget képezne a földfelszínen.

Éghajlati rendszer: az éghajlat kialakításában közreható (belső) rendszer, amelynek állapota az érdeklődésünk szerint meghatározott éghajlati időskálán belül változik.

Éghajlati kényszer: azok az éghajlati rendszerre irányuló hatások (határfeltételek és külső kényszerek), amelyek a rendszert kívülről vezérik, és amelyekről feltételezzük, hogy rájuk maga az éghajlati rendszer a vizsgált időskálán belül egyáltalán nem, vagy csak viszonylag lassan hat.